

IVAN ZOREC:

PERUZZI.

KOS POTOPISA.

Ko sem vstopil v njegovo delavnico, je odložil dleto in se je nasmeñnil, bridko nekako in umerjeno, kakor se pač nasmeñne Peruzzi, in me je pozdravil presrčno, a mirno in skoro molče. Tudi v delavnici je bilo vse tiho, in moj glas se je slišal, kakor bi govoril sredi cerkve.

Kako in kaj, sem vprašal.

„Saj veš, kako,“ je dejal in si je pripalil cigareto. Za pol hipa se je ozrl na modele, skice in osnutke, ki so me srepo motrili z raznih podstavkov in podnožij.

Tudi meni so švignile oči in so iskale veličastno nagromadenih umetnin in osnutkov, komaj spočetih, v nedoločnih, embrijonalnih početkih. Ampak, kar sem videl, je bilo vse drugače, kakor sem včasih ves zavzet bral o tem ali onem umetniku in njegovi delavnici. Genijalno nameščeni kipi, sohe znanih osebnosti, zgodovinske ali bajeslovne, narodopisne ali prirodoslovne skupine v široki in visoki delavnici; solnce skozi velika, širna okna, solnce skozi stekleno streho; za zatorom začeta umetnina, rastoča v tihih urah nepremagljivega hrepenenja — tako sem si bil mislil kiparjevo delavnico. ... Zajčeva delavnica v Trstu, Zajec sam s svojimi vzori in boji mi je bil že pred leti vzel vse iluzije. To je bilo takrat, ko sem še dosti trdovratno verujoč kipel veselega zdravja in trmasto silil pod oblake ali pa iskal Arhimedovo točko, da bi bil prekucnil goljufivi svet. Ali počasi je bilo začelo padati vse, vsi gradovi v oblakih so se bili razlezli, vse tisto, ki sem bil mislil, da je ljubezen in pravica, je bil odnesel ostri piš resnice, za katero sem bil omahoval in padal in gubil — svoje zdravje. —

Če bi bil takrat obiskal Peruzzija, bogve kakih tirad bi nagromadil zdajle. Tako jih pa ne bom.

Peruzzijeva delavnica v Splitu. Že prostor je čuden. V prašni, ropotačjih voz polni ulici stara podrtija — to je državna obrtna šola, in sicer kiparski, rezbarski in klesarski oddelek. V šolski sobi so razne učne priprave, mavčni in leseni modelčki, rezbarije in risbe; vmes pa študije učencev in učenk. Malo svetlobe, premalo prostora, zato preveč nakopičenosti: — vse tako, kakor bi šola, umetniška delavnica ne smela

in ne mogla biti. Če omenim, da potrebujejo ob dežju skoraj dežnikov v šolski sobi, a pozimi kožuhov, ker ni peči in tudi ne človeka, ki bi uvidel vse te neprimernosti, je slika samo žalostna. Tragikomična pa postane, če dostavim, da ta državni učni zavod, vzgojni dom mladine nima niti — stranišča! Pomanjkanje tega zavetišča je v deželi sicer navadno, a Srednjeevropeca to vendarle neprijetno dirne. Da pa ne bo kakega zavijanja oči, izdam kar brž, da je ta navada ostanek klasične italijanske kulture, katere se zlasti dalmatinski Primorci držijo s pravo slovansko žilavostjo — tudi jezik jim je italijansko čvekanje s hrvatskim naglasom. Da je smešnost popolnejša in ironija večja! —

V tej kolibi torej, med svojimi učenci, sredi okornih začetnikov, a ročnih, nadarjenih fantov in deklet, je dom Peruzzijevega pravega „jaz-a“; zatočišče, kjer ga redko kdo moti, in pust kotiček, kjer se z globoko resnostjo posveča šoli in svoji tihi umetnosti. Zakaj prag te skrite, zunanje tako neznatne hiše prestopi le oni, ki bi rad videl za kulise.

No, kljub vsem gorjupim domiselkom me je vse zelo zanimalo, kar sem videl tu. Šolskih izdelkov in poskusov nisem gledal z nič manjšim veseljem kakor sem občudoval dovršena dela. Z mehkim, domotožnim občutjem v srcu in s ponosno slovensko zavestjo so se mi oči ustavile na reliefnih šentjakobskega mostu v Ljubljani. Motiv je iz Prešernovega „Povodnega moža“. Najprej vidiš povodno mrcino v „izvirni“ podobi. Lepo zamišljena spaka, prav tak je menda bil ta dedec: ves luskinast in plavutast in moker in zalit in neroden, potuhnjen in hudoben, kar cel vrtinec, da Bog nas varuj. Potem ti obvisijo pogledi na reliefu s povodnim rokomavhom v gizdavi podobi brhkega fanta pod onto znamenito lipo sredi veselih in naivnih Ljubljančanov; vidiš, kak naščeperjen in čeden fantič je premamil prevzetno Uršiko — pa še v uniformi ni bil, česar današnje Ljubljančanke gotovo ne morejo odpustiti tisti uršasti prismodi —. Kako se sučeta! Kar veter ju nosi! Široko in nakvišku mu vihra plašč, oči se mu bliskajo, krogi jadrnega plesa se širijo, lipa se pripogiba v močnem vetru, v daljavi se kupiči vihra in se bliža, bliža. — Uršika pa se strahoma privija k burnemu plesavcu in ga brez moči ustavlja ter se s svojimi ljubkimi nogami v divjih krogih dotika tal ali pa ne, tako jo nosi in suče silni in predrzni tuji slepar... Lasje so se ji razpustili po hrbtu in prsih in ji vihrajo v strastnih vrtincih, široka krila se ji dvigajo z napetim vetrom, kakor jadra na viharnem morju neskončne sile, da se vidijo prelestna meča, čudovito mehko oblikovana, lepa in mameča kakor pesem zdravega fanta na širokem polju, posejanem z žarkim solncem ali

poetično mesečino tihe noči — lepota, kakor sem jo ob svojem dopustu zadnjič videl v Ljubljani na izprehodu pod Tivolijem. —

Modeli niso še dovršeni. Peruzzi še snuje in oblikuje, a, kar je menda najtežje, brez živih modelov. In pa tako malo časa ima. Vse, kar dela in izvrši, se zgodi takorekoč mimogrede in skoraj kradoma. Kajti šola ga obremenjuje, razmere in oziri ga ovirajo.

Pred njim torej je stala soha, Dalmatinka z Vrlike. Izrezljal in izrezbaril jo je iz lesa po naročilu narodopisnega muzeja v Splitu. Bogato odičena s srebrnim gjerdanom in posejana s tolarji svoje dote ter filigranskimi verižicami orijentalске in beneške umetnosti, v pestri narodni noši, s preslico in vretenom pa klobčičem volnene preje v roki sramežljivo „obori tamne oči“ in je vsa resna in ponosna Dalmatinka. Lepa je in jedra, ponosna in nedostopna kakor dalmatinsko morje in kršna „glavica“ sive planine. Oči se rade pomudijo pri njej. Krepost, ki je tu doli po več krajih še pristna in nehlinjena, ti zastavlja smelo pot, če se nisi že nehote ustavil in nisi začel mirno občudovati — žensko poštenost in prirodnost, ki je je v teh časih povsod tako malo. —

Ni samo klasična lepota — zlasti v Konavljah, med Dubrovnikom in Ercegnovim — in tista posebna ženskost, ki mi tako močno ugaja tu doli — ženska narodna noša je, ki mi redno razveseli oko. Pozimi modro ali sploh temno krilo iz domače volne, kakor sneg bela in zmerom čista srajca, rdeča, okrogla čepica, poleti vsa bela z modrim oprsnikom in rdečo čepico — to je res še naša stara narodna noša! Moški pa so vsi zmaličeni. Največji vpliv nanje so menda imeli — Turki. Skoraj po vsej Dalmaciji sem videl široke turške hlače in fese, celo turbane ter široke usnjate pasove: — turško, vse turško. Tudi sedenje. Ko takale lenoba sede, bi najbrž poginila, če bi prekrižanih in podvitih nog zanikrno ne kradla časa Bogu in ljudem. — Ženske pa so res boljše. Pridne so, ponosne in nekako „visoke“. O, o tem bi vedeli mi vojaki marsikaj povedati. Tu bi se mogla naša slovenska dekleta, pa tudi častitljive zakonske žene, učiti narodnega in — ženskega ponosa! Kdor ne zna hrvatski in se ne vede pristojno, je mrha in Švaba pa — amen besedi. — Na Slovenskem, posebno v preljubi Ljubljani, pa je, kakor se hvalijo tisti, ki mečejo najdebelejše kamenje v nas, vse drugače, narobe. — —

— Da stopimo spet k Peruzziju.

Tu nasproti oknu imaš oprsje Dinka Šimunovića, znanega in uglednega hrvatskega pisatelja iz dalmatinskega Zagorja, poznanega Matičinim članom po njegovih narodopisnih novelah. Umetnina je iz belega

dalmatinskega marmorja, precizno delo, do zadnje gubice natanko in skrupulozno slično izvorniku, kakor živi in piše moj dragi prijatelj Dinko. Blizu njega se šopiri moja plaketa, izdelana iz brončanega mavca. Ker je moja, napravim piko, čeprav je zame tem zanimivejša, ker sem videl, kako je nastajala.

Tudi cerkvena umetnost je zastopana. Evangelist Luka te gleda z visokega podstavka, učeno knjigo ima v roki in je ves tak, kakršnega potrebuje, ne vem že katera cerkev.

Na rezbarski mizi je v delu bogati grb grofov Attemsov, rezbarsko delo največje razločnosti. Fin, soliden les, krepke jasne črte, oble, plastične in izrazite figure, žarko dihajoče.

In koliko drugih načrtov in komaj naznačenih osnutkov vidiš na vseh straneh, katerih največji del pa ostane najbrž za zmerom tak, kakršen je.

Omeniti moram še osnutek, modelček za monumentalni kip, ki ga je napravil v tirolski marmor v Judenburgu — na povelje —, kjer je moral nekaj časa otepati pičli „komis“. Ta „Janez“ bo menda stal nekje v Ljubljani in bo nemo pričal o naših težkih žrtvah v tej strašni vojni. —

A pred vojno je bil Peruzzi poslal v Kijev model za spomenik Tarasa Ševčenka, največjega ukrajinskega pesnika velike slave. Ali vojna je prehitela tekmo in jo je zadušila kakor mnogo drugih stvari.

Svetlo, pravo, prostorno delavnico si želi Peruzzi pa nekoliko miru in pokoja in časa, časa. Potem bi delal in ustvarjal, da bi imeli veselje nad njim.

-- Deset učencev se uči pri njem kiparstva in rezbarstva. Poleg tega poučuje tudi v drugih oddelkih. Šola ga sploh mnogostransko uporablja. Posveča se pa šoli in pouku z vso vnemo in zgledno skrbjo. Njegovi učenci ga ljubijo in spoštujejo.

Osnutki učencev so vzeti iz različnih smeri življenja. Tu stoji poniglava ovca, tam topogleda krava, tu iskri konjič in zvesti pes; tam na drugi strani karakterna glava starčeva ali krepak mož; tu deva ali pa krilatci božji in tam rogati vrag. Da je slika popolnejša, vidiš tudi vojaka v popolni zimski opremi, s puško ob nogi in kakor čakajočega na rezko povelje, da zadene risanico na ramo in krepko stopi na junaški megdan...

Učenci in učenke kiparijo in rezbarijo, rišejo in klešejo in se večji del prav pridno učijo, kakor jih hvali Peruzzi. Dalmatinci so namreč

— mislim Zagorce — prav nadarjeno ljudstvo. Videl sem učenca začetnika, ki je zelo veščé modeliral konja. Neka učenka, bistrooka Bokeljka, je modelirala v anatomski smeri lokostrelca. Zelo pazno in fino je izrazila njegove jake, napete mišice ter prav čedno izobličila smelega strelca. Zato sem ji rad in popolnoma odpustil, da je pustila nedovršen ravno njegov bistveni del. —

Predno sem spoznal te kraje in ljudi tu doli, sem mislil, da najdem v deželi, kakor pravijo, stare klasične kulture, vse ono, po čemer je drhtelo moje pričakovanje. Res je, da sem našel marsikaj, česar nikoli nisem pričakoval, našel res sledove stare kulture, nikjer pa nisem opazil sledov tiste slovanske prosvete, o kateri vedo toliko povedati neki bombastični spisi.

Laž in prevara, vedoma ali nevedoma.

Kulturni sledovi so romanskega ali pa — turškega izvora. Tudi bližnja Bosna in Hercegovina kažeta rimsko in turško lice. Ceste, mostovi, zgradbe sploh so turške. Ne tam, ne tu v Dalmaciji nisem videl sledov kake slovanske kulture. Samo analfabetizem, kozje steze namestu poštenih potov, zanikrno, indolentno in do kosti korumpirano „razumništvo“ — to je nedvomna in vidna sled odnošajev, ki so vladali in deloma še vladajo tu. Ceste je zgradil Rimljan ali Napoleon, monumentalne zgradbe in mesta Rimljan ali Benečan ali — Turek. Če je bilo tu kdaj kaj našega, je poginilo v tuji navlaki, ki so si jo zanesli v deželo. Kdor hoče veljati za izobraženca, govori italijanski in kolne hrvatski, zmerja pa italijansko-hrvatski. Če ne znaš italijanski ali nisi vsaj oboževatelj italijančevanja, si „stranac“ in „berechin“. Stranac si, čeprav si še tako dober in idealen Jugoslovan. Kdor pa zna in čveka italijansko, je „naš čovjek“, tudi zdaj, ko Italija, domovina harlekinov in bajacov, steza roke po Dalmaciji, tudi danes, ko toliko Dalmatincev krvavi na bojiščih z Italijani, ki opirajo svoje zemljepisne zahteve ravno na dejstvo, da mora biti dalmatinska obala italijanska, ker ljudstvo v Primorju govori najrajši italijanski! — Uradni jezik v dalmatinskih državnih in deželnih uradih je hrvatski. Če pa stopiš v kak urad, misliš, da si v Kalabriji. Samo italijanski pogovor, italijansko uradovanje, le — uradniki so hrvatski in pa spisi, ampak pisani v taki hrvaščini, da bi se razjokal! Stranac seveda.

Tako pa ni Zagorje in vse, kar je vsaj dvajset kilometrov od morske obali in kjer ni inteligence. Tam so Hrvatje, pošteni, zvesti, delavni in — naši sploh.

Tako je.

Peruzzi je — stranac. Da je dober in marljiv učitelj in talent, tega „berechini“ niti ne vedo. Ne vedo in nočejo vedeti raditega ne, ker je pač stranac in ker si ne zna in noče delati puhle reklame, temveč skromno in tiho vrši svojo učiteljsko dolžnost ter ne sili na plan s svojo umetnostjo.

Kipar Peruzzi si želi domov. Domovina bi samo pridobila, če bi se spet mogel brezskrbno in s toplo radostjo posvetiti umetnosti doma.

„Stranac“ je dobil domotožje!

V Splitu, sv. Mihaela dan 1917.

JANKO GLASER:

IZ CIKLA „TI.“

Za eden objem
globoko pod vsem
življenja se večnost pretaka:
temna skrivnost,
ne bolešt, ne radost,
le mirna moč, ki čaka.

Sklonil do nje
sem se molče
in z ustnami se je dotaknil:
zaprtim očem,
ko poljubil te sem,
se skrivnosti je zastor razmaknil.

In nevede,
ko poljubim te,
zaprem oči pred čudesi:
le pobožno, molče
do skrivnosti se sme,
le z zatisnjenimi očesi...

